

PÁL JUDIT

Erdélyi főispánok a kiegyezés után*

Módszerek és források

Tanulmányomban egy nagyobb lélegzetű kutatás – amely az erdélyi politikai eliten belül a 19. század második felében végbement változásokat vizsgálta – részeredményeit kísérem meg összefoglalni. Az osztrák–magyar kiegyezés, amely egyben Erdély Magyarországgal való uniójának újbóli életbeléptetését is jelentette, jelentős változásokat hozott az erdélyi politikai életben. Az 1848–1867 közötti zűrzavaros időszakban többször is sor került a helyi politikai elit – legalábbis részleges – cseréjére. A magyar történetírásban hosszú ideig élt a mítosz a neoabszolutizmus korának passzív ellenállásáról, azaz hogy a magyar politikai elit 1849 után visszavonult a politizálástól, bojkottálta az új rendszert, a közigazgatás az ún. Bach-huszárok kezébe került, hogy aztán 1867 félresöpörje a Bach-huszárokat, és ismét visszatérjen a liberális elit. Az utóbbi időben megvalósult demitizálás elsősorban a hivatalnokréteg és a vármegyei tisztikarok összetételének vizsgálatára terjedt ki.¹ A dualizmus korának különböző elitesoportjairól már több tanulmány és könyv született az utóbbi évtizedekben, ezek érintették a hadsereget, a gazdasági elitet, a tudáselitet, a politikai elitet stb. Ez utóbbi esetében mind a helyi, mind az országos politikai elitről készültek tanulmányok.² Míg Magyarországon a politikai elit kutatása már jelentős eredményeket mutathat fel, ezek

* A jelen írás a Bolyai Kutatói Ösztöndíj támogatásával készült. A tanulmány egy rövidebb, angol nyelvű változata megjelent: *The Transylvanian Lord-Lieutenants after the Austro-Hungarian Compromise*. In: Victor Karády, Borbála Zsuzsanna Török (ed.): *Cultural Dimensions of Elite Formation in Transylvania (1770–1950)*. Cluj-Napoca, Ethnocultural Diversity Resource Center, 2008. 138–158.

¹ Benedek Gábor: *Ciszlajtániai tisztviselők a neoabszolutizmus kori Magyarországon*. Aetas, 11. évf. (1995) 4. szám; Pap József: *Magyarország vármegyei tisztikara a reformkor végétől a kiegyezésig*. Szeged, 2003. 60–70.; Deák Ágnes: „Nemzeti egyenjogúsítás”. *Kormányzati nemzeti-ségpolitika Magyarországon 1849–1860*. Budapest, 2000.

² A városi elit vizsgálatára néhány példa: Vörös Károly: *Budapest legnagyobb adófizetői 1873–1917*. Budapest, 1979.; Gyáni Gábor: *Hódmezővásárhely társadalma*. In: Szabó Ferenc (főszerk.): *Hódmezővásárhely története*. II. 1. rész. *A polgári forradalomtól az őszirózsás forradalomig 1848–1918*. Szerk. Kovács István – Kruzslíc István Gábor – Szigeti János. Hódmezővásárhely, 1993. 221–276.; Tóvári Judit: *Az elit Miskolc város társadalmában 1872–1917*. Nyíregyháza, 1997. A megyei elitre lásd: Balázs Magdolna: *A középsztintű közigazgatási apparátus személyi állományának vizsgálata a dualizmus időszakában*. In: Hanák Péter (főszerk.): *Híd a századok felett*. Tanulmányok Katus László 70. születésnapjára. Pécs, 1997. 247–254.; Cieger András: *A Bereg megyei politikai elit a dualizmus időszakában*. In: A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Levéltárának Kiadványai. Levéltári Évkönyv. XII. Nyíregyháza, 1997. 213–281.; uő.: *A dualizmus kori helyi politikai elit kutatása regionális szinten*. In: *Mi végre a tudomány?* Fiatal Kutatók Fóruma 1. Budapest, 2004. 297–313. A képviselőkre nézve lásd: Toth, Adalbert: *Parteien und Reichstagswahlen in Ungarn 1848–1892*. München, 1973. (Südosteuropäische Arbeiten, 70.)

a kutatások nem vagy csak részben terjedtek ki Erdélyre, ahol a politikai elit vizsgálata még a kezdeteknél tart.

A jelen írásban arra keresek választ, hogy mennyire sikerült az erdélyi magyar politikai elitnek átmentenie magát az 1848-at követő változásokon; kiből rekrutálódott az 1867 utáni főispáni kar, mennyire maradt meg ezen belül az arisztokrácia dominanciája, és milyen volt egy tipikus főispáni karrier. A vizsgálatba minden főispánt bevontam, aki az 1867–1872 közti átmeneti időszakban (amíg Erdély élén királyi biztos állt) betöltötte ezt a funkciót. Mivel a főispánok voltak a kormány szándékainak helyi mozzintói, ezért ez egy nagyon fontos bizalmi állás volt. Másfelől érdemes azt is megnézni, hogy a főispánok mennyiben voltak helyi emberek, mennyire kötődtek az illető vármegyéhez.

A vizsgálat csak a vármegyék és a székely székek főtisztjeire terjed ki, illetve a szász ispánra, mivel a szász székek előjárói egy teljesen más társadalmi rétegből kerültek ki, ráadásul nagyon nehéz rájuk nézve személyi anyagot találni. Amúgy pedig ebben az időszakban még a régi garnitúra maradt a szász székek élén. A főtisztekről prozopográfiai módszerrel készült a vizsgálat. Az adatokat végül egy adatbázisban összesítettem. Bár a minta túlságosan kicsi ahhoz, hogy statisztikailag értékelni lehessen, néhány következtetés így is levonható. A továbbiakban a dualizmus korának minden erdélyi főispánját tartalmazó teljes adatbázis feldolgozása után a változásokat is nyomon lehet majd követni.

Adataimat részben a Magyar Országos Levéltárban található erdélyi központi kormányhatóságok levéltárából (Főkormányshék, Királyi Biztosság), illetve a miniszterelnökség és a belügyminisztérium levéltárából gyűjtöttem, részben pedig a tisztí címtárakból, családtörténeti munkákból, adattárakból, lexikonokból, az országgyűlési almanachokból és más hasonló munkákból.³ Az ilyen jellegű kutatások nehézségeit jól összegezte Cieger András,⁴ ezért csak egyetlen kérdést érintek. A földbirtokra vonatkozó adatok igencsak problematikusak, hiszen korabeli kimutatás nem létezik. A családi levéltárakból – ha egyáltalán lehetséges volna – túlságosan bonyolult lenne kigyűjteni az adatokat, így az 1893-as gazdacímtárt használtam támpontul, tudatában annak, hogy ennek nyomán nem lehet pontos képet nyerni; ez inkább csak arra jó, hogy nagyságrendileg és elhelyezkedését tekintve becsülni tudjuk a főispánok birtokait. A továbbiakban szükséges még tovább bővíteni a va-

³ Nagy Iván: *Magyarország családai. Címerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. I–XIII. Budapest, 1857–1865. CD-ROM; Kempelen Béla: *Magyar nemes családok*. I–X. Budapest, 1911–1931. CD-ROM; Gudenus János József (összeállította): *A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája*. I–V. Budapest, 1990–1999.; *Magyar nemzetiségi zsebkönyv*. I–II. Budapest, 1888.; *Novum et vetus Calendarium*. Claudiopoli, 1840–45.; *Új és Ó Naptár*. Kolozsvárt, 1846–48.; Sturm Albert (szerk.): *Új országgyűlési almanach 1887–1892*. Rövid életrajzi adatok a főrendiház és képviselőház tagjairól. Budapest, é. n.; Szinnyi József: *Magyar írók élete és munkái*. I–XIV. Budapest, 1891–1914.; *A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája*. Második kötet. *Gazdacímtár*. Budapest, 1897.; Szögi László: *Magyarországi diákok a Habsburg Birodalom egyetemén* I. 1790–1850. Budapest–Szeged, 1994. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, I); Szabó Miklós – Szögi László: *Erdélyi peregrinusok. Erdélyi diákok európai egyetemeken 1701–1849*. Marosvásárhely, 1998.; Tonk Sándor (közéteszi): *A marosvásárhelyi Református Kollégium diáksága 1653–1848*. Szeged, 1994. (Fontes Rerum Scholasticarum, VI); Jakó Zsigmond – Juhász István: *Nagyenyedi diákok 1662–1848*. Bukarest, 1979.; Varga Júlia: *A kolozsvári Királyi Líceum hallgatósága 1784–1848*. Budapest, 2000. (Felsőoktatástörténeti kiadványok, új sorozat, 1.); Myß, Walter (Hrsg.): *Die Siebenbürger Sachsen Lexikon*. Thaur bei Innsbruck, 1993.; Bona Gábor: *Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban*. 3. átdolg. kiad. Budapest, 2000.

⁴ Cieger: *A Bereg megyei politikai elit*, 214–216.

gyoni állapotra vonatkozó adatokat (például virilis-listák átnézésével), de éppen erre a kezdeti időszakra jóval kevesebb forrás áll rendelkezésünkre.

A törvényhatóságok átalakulása

A vármegyéknek igen fontos szerep jutott a magyar történelemben, bár amint az utóbbi évek történetírása kimutatta, a rendi jogok „védőbástyájának” szerepét igazából csak a 18. század végétől játszották nagyobb mértékben, és ezt vetítették vissza később az azt megelőző korszakokra is. A reformkori vármegye igen széles jogkörrel rendelkezett, bár ez Erdélyben szűkebb volt, mint Magyarországon. Magyarországon már a reformkorban szóba került a közigazgatás reformja, és különböző javaslatokat is kidolgoztak erre nézve. Erdélyben 1848 előtt a reform-kezdeményezések jóval kisebb teret kaptak, itt csak 1848 hozta az első jelentősebb változást e téren, bár az 1848:I. erdélyi törvénycikk 3. szakasza kimondta, hogy „Erdélyben a közigazgatás és igazságszolgáltatás folyama és személyzeti szerkezete a közelebbi közös hongyülés általi elrendezésig jelen helyzetében marad”.⁵ Ennek ellenére magyarországi mintára Erdélyben is átvették a képviselői bizottmányokat és a központi választmányokat, melyek szervezésére azonban nem mindenhol került sor. A közigazgatás reformja a polgárháború és a szabadságharc bukása miatt végül is elmaradt.

Az 1849–1867 közti időszakot Erdélyben is a meg-megújuló betagolási kísérletek, illetve az állandósult átmeneti állapot jellemezte. Egy más jellegű integrációs kísérlet is megkezdődött: Erdélyt és a többi tartományt ezúttal az összbirodalomba kívánták integrálni. A neoabszolutizmus idején a közigazgatás is a kísérletek terepévé változott. A reformok többek között az ellenállás fő fészkeinek tekintett vármegyéket is érintették. A vármegyei rendszert felszámolták, és Erdélyt 1851-ben öt kerületre (*Kreis*) osztották: Nagyszeben, Gyulafehérvár, Kolozsvár, Dés és Marosvásárhely székhellyel. A 36 járás (*Bezirk*) felosztásánál az egyik fő szempont a nemzetiségek semlegesítése volt.⁶ 1854 júniusában ismét átszervezték a közigazgatást; ekkor 10 kerületet hoztak létre, melyek 72 járásra oszlottak.

Az Októberi Diploma kiadása után újjászervezték a régi törvényhatóságokat, de a szervezés éles vitákat váltott ki a nemzetiségek között. A kísérlet azonban ezúttal sem volt tartós, a következő évben a törvényhatóságok magyar vezetői tiltakozásul sorra lemondtak. 1861 novemberében az uralkodó Nádasdy Ferenc grófot nevezte ki erdélyi kancellárnak, és Ludwig Folliot de Creneville altábornagy lett az új gubernátor. Nádasdy kancellár – elérje, a megyék és a székely székek megrendszabályozásával kezdte működését. A feloszlott törvényhatósági bizottságok helyett új bizottságokat hozott létre, melyekben a kinevezett tisztviselők játszották a fő szerepet. A magyar liberális elit befolyását csak a Székelyföldön és a magyar városokban tudta megőrizni.

A kiegyezéshez vezető tárgyalások nyomán 1865 nyarán az uralkodó Haller Ferenc grófot nevezte ki erdélyi kancellárrá, és 1865. november 19-re Kolozsvárra új országgyűlést hívott össze, amelynek egyedüli tárgya az 1848. évi uniós törvény revíziója volt. A szászokat, de különösen a románokat hirtelen jött csapásként érte a fordulat.

Erdély integrálásának átmeneti időszakára királyi biztost neveztek ki Péchy Manó Abaúj vármegyei főispán személyében (1867–1872).⁷ Egyelőre megmaradt – bár szűkített ha-

⁵ Márkus Dezső (szerk.): *Magyar törvénytár 1000–1895. III. 1540–1848. évi erdélyi törvények.* Budapest, 1900. 668.

⁶ Berzeviczy Albert: *Az abszolutizmus kora Magyarországon 1849–1865.* 1. köt. Budapest, 1922. 218.

⁷ Pál Judit: *Péchy Manó – a „mintahivatalnok”.* Erdélyi Múzeum, 69. évf. (2007) 1–2. szám, 33–61.

táskörrel – a Főkörmányszék (1869-ig), Erdély központi kormánysszerve és a régi közigazgatási rendszer (1876-ig, az általános közigazgatási reformig). A kiegyezés felemás állapotban találta Erdély törvényhatóságait. A kiegyezés idején az Erdéllyel egyesült Magyarország törvényhatóságait 57 vármegye, 3 vidék, 5 kerület, 5 székely szék és a Királyföld alkotta.⁸ Ebből Erdélyre 8 vármegye, 2 vidék, 5 székely szék és a Királyföld (9 szász szék és 2 vidék) esett. Az új kormány egyik legsürgősebb feladata tehát – bár nem csak Erdély viszonylatában – a közigazgatás átalakítása volt. Ez azonban nem volt könnyű feladat, mivel a megyék tekintélye a provizórium idején tanúsított rezisztencia miatt tovább erősödött, és a politikai garnitúra túlnyomó többsége ugyancsak a megyei élet során szocializálódott, és erősen kötődött a vármegyei hagyományokhoz. Nem csoda, hogy a hatalmas aránytalanságok ellenére is a régi közigazgatási egységek még majdnem egy évtizedig változatlanul fennmaradtak, hiszen ahogy Péchy írta a törvényszékek szervezése kapcsán: „kevesebb bajnak hiszem, ha a leendő helyesebb területi felosztásig a rendezés Erdélyben inkább még elhalad, mintsem ha kellő előintézkedések nélkül beláthatatlan zavarokra és surlódásokra nyújtatik alkalmom.”⁹

A törvényhatóságok átalakítására a képviselőház még a kiegyezés előtt, 1866 májusában létrehozott egy bizottságot. A feladat a megyei autonómia és a felelős parlamenti kormányzat összehálikítása, azaz a „kis kiegyezés” létrehozása volt. A felelős kormány kinevezése után rögtön napirendre került a tisztújítás kérdése. 1867. március 7-én a kormány javaslatot terjesztett elő a „köztörvényhatóságok visszaállításáról”, amelyben a vármegyék hatáskörének visszaállítása is szerepelt. Mivel az 1848:XVI. és XVII. tc. alapján nem lehetett az általános tisztújítást elrendelni, a kormány felhatalmazást kért a rendkívüli helyzetre való tekintettel, hogy az 1861-ben alakított bizottmányok tagjaira ruházhassa a szervezés feladatát. Ezeknek a bizottmányoknak lett a feladata, hogy főispáni kijelölés mellett teljes tisztújítást tartsanak. Ezt végül a parlament hosszas vita után fogadta el.¹⁰

A fenti rendeletek Erdélyre nem vonatkoztak, ami az erdélyi magyar törvényhatóságok elégedetlenségét vonta maga után. A rendelet kiadását követő hónapokban az erdélyi törvényhatóságok a kormányt ostromolták, kérve, hogy Erdélyben is rendeljék el az újjászervezést. Mikó Mihály képviselő, akit hamarosan Marosszék élére állított a kormány, a *Pesti Napló*-ban cikksorozatot indított, amelyben vázolta az erdélyi állapotokat, és sürgette a törvényhatóságok szervezését: „Az erdélyi köztörvényhatóságok helyreállításának ez ideig akadályai nincsenek, de a határozatlanság és késedelmezés akadályokat igenis szűlné, mert egyfelől felbátorítaná a kormányzat politikájának ellenségeit, s másfelől elkedvetlenítené az alkotmányhoz ragaszkodó pártot, – meglehet, némelyeket a túlsó táborba szorítana, míg a nagyobb rész elégtelen visszavonulásra érezné magát kényszerítve, s az ezek erőyes és hű támogatásától magát megfosztott kormánynak amazok kielégítése vagy nehezen vagy éppen sehogy sem sikerülne.”¹¹

A kormány végül az 1867. június 27-i rendeletével intézkedett. Eszerint Erdélyben ugyancsak az 1861-ben működött bizottmányokat hívták össze, a főispánoknak pedig úgyszintén kijelölési joguk volt, de előírták, hogy 3–5 személyt kell jelölniök, tekintettel a nem-

⁸ Meznerics Iván – Torday Lajos: *A magyar közigazgatás szervei 1867–1937*. Budapest, 1937. (Magyar Közigazgatástudományi Intézet, 21. sz.)

⁹ MOL F 270 Erdélyi Királyi Biztosság, Elnöki iratok, 1871/598.

¹⁰ Stipta István: *Törekvések a vármegyék polgári átalakítására. Tervezetek, javaslatok, törvények*. Budapest, 1995. 126.

¹¹ A *Pesti Napló*-ban közölt cikket átvette az egyik kolozsvári újság is. *Az erdélyi ügyekhez*. Korunk, 7. évf. (1867. április 14.) 45. szám

zetiségi és vallási viszonyokra. Újabb engedmény volt a sajátos erdélyi helyzetre és a hagyományra való tekintettel, hogy a székely székekben a tisztviselőket minden jelölés nélkül, szabadon választhatták. Emellett – és ez a magyarok és székelyek elégedetlenségét váltotta ki – érvényben maradtak az 1867 előtt kibocsátott rendeletek, valamint fenntartották a bírósági szervezet elkülönülését. A törvényhatóságok itt nem álltak közvetlen összeköttetésben a minisztériumokkal, hanem a Főkormányzók, illetve a királyi biztos útján érintkeztek ezekkel. Egy másik eltérés a szűken vett magyarországi helyzettől a nyelvhasználat terén mutatkozott: a kormányrendelet a román és német nyelvet is meghagyta tanácskozási nyelvvül.¹²

Bár Andrássy Gyula miniszterelnök kezdetben még a megyei autonómia fenntartása mellett nyilatkozott, a szép szavak ellenére a kormányzat hamarosan szembetalálta magát a törvényhatóságok egy részével. A megyék többsége ragaszkodott a széleskörű autonómiához, bár bizonyos fokú átalakítás szükségességét ők is elismerték. Ezt a felemás hozzáállást tükrözi Udvarhelyszék bizalmi felirata is: „E bizalmi nyilatkozatunk mellett is azonban óhajtottuk volna, ha a nagyméltóságú minisztériumnak a köztörvényhatóságok alkotmányos hatásköre visszaállítására irányuló rendelvényében, úgy a főkirálybírónak szabad választáson kívül történt kinevezése, mint a törvényszéki tagok kijelölése melletti választatása indokoltatott volna. A szabad választásra irányuló s még el nem törölt törvényeken alapult ősi jogainknak a parlamenti felelős kormánnyal leendő kiegyeztetés érdekében korszerű módosításától nem idegenkedünk ugyan, de óhajtjuk, hogy ez szokott úton történjék.”¹³ A kormánynak viszont érdeke volt a hatékony állami apparátus kiépítése, és megkezdődött az a centralizáló politika, amely fokozatosan megnyirbálta a törvényhatóságok autonómiáját. Az 1870:XLII. tc. meghagyta a megyei szervezet több elemét, de korlátozta a megye hatáskörét. Pest-Buda és a Királyföld kivételével a többi törvényhatóság egységes belső szervezetet nyert. A cél a megyék átalakítása volt, hogy hatékonyabban tudják a közigazgatási feladatokat ellátni és a kormány rendeleteit végrehajtani. Bár formálisan az önkormányzat elemei továbbra is fennmaradtak, a kormány jóváhagyási joga erősen csorbitotta a megyék döntési autonómiáját.¹⁴

Szintén a központosítást és az állam nagyobb szerepét célozta a főispáni jogkör szabályozása. A főispán volt a végrehajtó hatalom képviselője, ellenőrizte az önkormányzatot, eljárhatott a hanyag, illetve vétkes tisztviselők ellen, a tisztújításokon széles körű kijelölési joga volt stb. A főispánokra hárult, hogy a törvényhatóságok átszervezését felügyeljék. A törvény értelmében a közgyűléseknek egy küldöttséget kellett alakítaniuk, amely a főispán elnöklete alatt elkészített egy tervezetet a szolgabírói járások és a választókerületek határainról, a tisztikar, illetve segéd- és szolgálatszénnyezet létszámáról, hatásköréről, fizetéséről, és szintén nekik kellett elkészíteniük a választók és a virilisták névjegyzékét.

Az erdélyi főispánok egy része ennek ellenére úgy érezte, hogy megnyirbálták hatáskörüket, hiszen itt korábban több olyan jogköre is volt a főispánnak, ami Magyarországon az alispánok feladata, illetve joga volt. Kemény György, Torda megyei főispán például kifejtette véleményét, hogy helytelen „a megyék közvetlen kormányát választott tisztviselő kezébe adni”. „Miótan az 1870-ik évi XLII. t. c. az erdélyi főispánok jogait, hatalmát megnyirbálta,

¹² Pál Judit: *Az Erdélyi Főkormányzók és a „Királyi Biztosság” működése (1867–1872)*. Levéltári Szemle, . évf. (2006) 4. szám, 23–34.; uő.: *A hivatalos nyelv és a hivatali nyelvhasználat kérdése Erdélyben a 19. század közepén*. Regio, 16. évf. (2005) 1. szám, 3–26.

¹³ MOL K 150 Belügyminisztérium. Általános iratok, 1867–VII-2-13257.

¹⁴ Sarlós Béla: *Közigazgatás és hatalompolitika a dualizmus rendszerében*. Budapest, 1976. 23.; Stipta: *Törekvések a vármegyék polgári átalakítására*, 147–148.

mert minden megyében azon tisztviselő az úr, annak van a megyei ügyek elintézésére, a megyei emberekre legfőbb befolyása, *ki a megyét közvetlen kormányozza*, és ez most nem a főispán – beláttam, hogy az idézett törvény életbe léptetése után a főispánnak minden áron és módon igyekezni kell magát a megyei emberek előtt nélkülözhetetlenné tenni, annál fogva most a megyeházhoz költöztem, hogy legyek lehetőleg közelebb a megye kormányának központjához – a kormányzó alispánhoz, és hogy legyek minden panaszló és folyamodó által könnyen megtalálható!”¹⁵

A főispáni kar és a kiegyezés

A fentiekből is látszik, hogy mennyire fontos volt a kormány számára, hogy a főispánok megbízható, kormányhű személyek legyenek, különösen nemzetiségi vidéken. A megyék élére a főispánokat a kormány nevezte ki, a székely székek 1867-ben még maguk választották a főkirálybíró, a szász ispánt egy bonyolult eljárás keretében szintén választották, akárcsak a szász székek vezetőit.

A szász ispán helyzete

A szász ispán helyzete különleges volt, mert ő az 1848-ig Erdély harmadik rendi nemzete-ként szereplő szászok sajátos önkormányzati testülete, a szász egyetem élén állt, és egy bonyolult rendszer szerint választották. A szászok a Királyföldön egyfajta sajátos területi-nemzeti autonómiát alakítottak ki. A szász önkormányzat már a neoabszolutizmus idején sem illett bele a központi hatalom elképzeléseibe. Franz Salmen szász ispánt ekkor úgy távolították el Erdélyből, hogy kinevezték a bécsi legfelsőbb semmítőszékhez.

A Királyföld autonómiája 1867 után is szálla volt a kormány szemében, és már kezdet-től fogva felmerült a szász ispán, Konrad Schmidt eltávolítása. A jogász Schmidt szebeni követként részt vett 1848-ban az erdélyi országgyűlésen, és bár ellenezte az uniót, a közhangulat nyomására megszavazta. Ezért később otthon felelősségre vonták. Részt vett a pesti országgyűlésen is, ott is a szász érdekeket képviselte, majd a többi szász képviselővel együtt 1848 szeptemberében otthagya az országgyűlést, és megszakította a kapcsolatot a magyar kormánnyal.¹⁶ A forradalom idején az osztrák kormány a Székelyföldre nevezte ki kormánybiztosnak. Teutsch szerint „lángoló szász hazafi”, ugyanakkor a „nagyosztrák” gondolat képviselője volt.¹⁷ 1861 novemberében nevezték ki a szász egyetem élére; ebbeli minőségében a Főkormányzók tanácsosa is volt. A szebeni tartománygyűlés (1863–1864) nyomán a *Reichsrat*-ba is megválasztották, annak alelnöke lett.¹⁸

Schmidt már kezdetől fogva összeütközésbe került a magyar kormánnyal. 1867. március 18-án a Főkormányzók betiltotta a szász egyetem összehívását. Erre ő tiltakozott, kifejtve, hogy ezzel a lépéssel megsértették a szász ispán és az egyetem jogkörét. Többek között ez is hozzájárult felmentéséhez, amelyet a királyi biztos már 1867 májusában kezdeményezett a miniszterelnöknél. Péchynek már első benyomása kedvezőtlen volt Konrad Schmidtről, bár ebben nyilván közrejátszott az erdélyi magyar közvélemény ellenszenvé is. Első találkozásukat a következőképpen írta le: „ámbátor a szász comes első díszebédem alkalmával poharat emelve azzal üdvözölt, hogy az unio mielőbb végrehajtassék, mit [...] biztosan

¹⁵ MOL K 148 Belügyminisztérium. Elnöki iratok, 1872-III-5285.

¹⁶ *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*. Hrsg. Von Constant von Wurzbach, XXX. Wien, 1875. 230–232.

¹⁷ Teutsch, Friedrich: *Die Siebenbürger Sachsen in Vergangenheit und Gegenwart*. Hermannstadt, 1924. 212–213.

¹⁸ Teutsch: *Die Siebenbürger Sachsen*. 232.

nem csak reményl, de szívéből óhajt is. Mindamellet is kénytelen vagyok a szász comesnek [...] mind a legfelsőbb, mind a közös haza érdekében leendő elmozdítását becses figyelembe ajánlani.”¹⁹ Ennek ellenére a kormány hosszú ideig halogatta a döntést, erre majd csak egy év múlva, 1868. február 8-án került sor. Péchy ekkor javasolta Schmidt „lekenyerezése” céljából a kedvezményes elbánást, azaz a nyugdíjon felül egy jelentős összegű, évi kétezer forint kegydíj engedélyezését; tekintettel „azon politikai pártállásra, melyet ő a szász földön jelenleg elfoglalt, úgyszintén arra, hogy miképpen nyugalmaztatása az ő jövőbeni magatartására kétségkívül kihatással leend – politikai szempontból is kiválóbb kedvezésben volna részesítendő” – írta.²⁰ Ezt a minisztérium és az uralkodó jóvá is hagyták, de a célt, Schmidt magatartásának a magyar kormány irányában kedvezőbbre hangolását nem érték el.²¹

1868. február 24-én Schmidt helyébe ideiglenes jelleggel Moritz Conradot nevezték ki, akit a szászok a kormány bábfigurájának tartottak, akinek egyetlen „érdeme”, hogy felhagyott a szász érdekvédelemmel, és a többséggel szemben foglalt állást. Az egyik szász képviselő szerint „általánosan ismert, hogy ez a rendelkezés olyan váratlanul érte a nemzetet, mint derült égből a villámcsapás”.²² Ahogy egy kortárs fogalmazott: Conradot alulról korlátlan bizalmatlanság, felülről korlátozott bizalom vette körül.²³ Az újszászok azonban üdvözltek kinevezését: Brassó és Segesvár hálafeliratban köszönte meg a minisztériumnak.²⁴

Conrad korábban kőhalmi ügyvéd, az ifjúszászok egyik képviselője volt. Az 1865-ös kolozsvári országgyűlésen az unió mellett szavazott. Utána a pesti országgyűlésen volt képviselő, 1867 tavaszán osztálytanácsossá nevezték ki az igazságügy-minisztériumban. Teutsch jellemzése szerint jovialis figura volt, de nem nőtt fel a feladathoz, hiányzott belőle az energia, a kormánnyal szemben pedig tehetetlen volt.²⁵ Az ószászoktól mereven elhatárolódott, azok pedig mintegy kiközösítették őt. Ezáltal gyakorlatilag feladatának ellátására is képtelenné vált. Másfél év múlva maga Péchy javasolta Conrad leváltását, mivel „a törvény által adott hatalom a már alakult viszonyokon nem volt képes változtatni, s őszintén be kell vallani, hogy a Conrad Mór személyisége nem csak nem kedvelt, hanem gyűlöltté vált” a szászok előtt.²⁶ Péchy és tanácsadói a kialakult viszonyokért elsősorban Georg Daniel Teutsch evangélikus püspököt és az ő szellemi irányítása alatt álló ószász pártot tették felelőssé, és úgy vélték, hogy megfelelő személy kinevezésével megoldhatók lennének a problémák. Leváltására azonban a közigazgatási reformig nem került sor, hiszen a kormány úgyis a szász autonómia felszámolását fontolgatta.

¹⁹ MOL K 26 Miniszterelnökség, 1867-III-2261.

²⁰ MOL K 26, 1867-III-246.

²¹ Schmidt felmentése után Bécsbe költözött. Wurzbach: *Biographisches Lexikon*, 232.

²² Bruckner, W.: *Die politische Entwicklung von 1860–1876*. In: Hundert Jahre sächsischer Kämpfe. Zehn Vorträge aus der Geschichte der Siebenbürger Sachsen im letzten Jahrhundert. Hermannstadt, 1896. 258.

²³ Göllner, Carl (Hrsg.): *Die Siebenbürger Sachsen in den Jahren 1848–1918*. Köln–Wien, 1988. 145.

²⁴ MOL K 148 Belügyminisztérium. Elnöki iratok, 1868-III-629.

²⁵ Teutsch, Friedrich: *Geschichte der Siebenbürger Sachsen für das sächsische Volk*. IV. Band. 1868–1919. *Unter dem Dualismus*. Unveränderter Nachdruck der Ausgabe Hermannstadt 1926. Köln–Wien, 1984. 8.

²⁶ MOL F 270, 1869/1149.

Az 1867-es változások

A továbbiakban Erdély nyolc vármegyéjében, két vidékén és öt székely székében²⁷ vizsgálom a főtiszteket (főispán, főkapitány és főkirálybíró). Az erdélyi királyi biztos kinevezése után egyre sürgetőbbé vált a törvényhatóságok rendezése és az új főispánok kinevezése, illetve megerősítése. 1867 áprilisában és május elején a lapok tele voltak a különböző találgatásokkal, kombinációkkal. Május elején például egy értekezleten Kolozs megyei notabilitások fejezték ki abbéli óhajukat, hogy a kormány mielőbb nevezzen ki „'48 szellemében” új főispánokat, hogy „azok vezetése alatt legdrágább ősi intézményünk, a megyei élet tetteles birtokába juthassunk, hogy a megyék rendezése, tisztviselők és bíróságok választása alkotmányos kezekbe legyen letéve.”²⁸ A kormány számára a konszolidáció szempontjából fontos volt megbízható, kormányhű emberek kinevezése, akik révén kézben tarthatta a helyi közigazgatást, de ugyancsak nem elhanyagolható szempont volt a passzív ellenállás „hőseinek”, a liberális magyar politikai elitnek a megjutalmazása sem.

Ha megnézzük, hogy kik álltak 1867 tavaszán a vármegyék (ezután ide értem a két vidéket is) és a székely székek élén, akkor azt láthatjuk, hogy a főtisztek mintegy fele (hét fő) a provizórium idején is betöltötte hivatalát. Közülük hárman különböző okokból hamarosan megváltak állásuktól. Jósika Lajos Kolozs megyei főispán lemondott. Nopcsa Ferenc Hunyad megyei főispánt pedig a király személye körüli minisztériumba nevezték ki államtitkárnak. A román Augustin Ládai (Ládai Ágoston) Felső-Fehér megyei főispánt a kormány szintén el kívánta távolítani, ezért 1867 decemberében kinevezték a kir. kúria erdélyi legfőbb törvényszéki osztályának bírójává, ezzel tehát felfelé buktatták. A két „túlélő” Pogány György Alsó-Fehér megyei főispán és Alexandru Bohățiel Naszód vidéki főkapitány voltak, akik mindketten 1861 óta álltak törvényhatóságuk élén, és mellesleg mindkettő ott is maradt még hosszú ideig. Ioan Pușcariu Fogaras vidéki főkapitányt és Petrichevich-Horváth Albert marosszéki főkirálybíró felmentették, mindkettőt végső soron az előző időszakban vállalt szerepe miatt. A királyi biztos, aki Petrichevich-Horváth felmentését kezdeményezte, ezt írta róla: „...fellépése és hivatali működése oly módon, oly célból és oly kedvetlenítő körülmények közt történt, hogy neki a reábizott törvényhatóság bizalmát minden képessége mellett is megnyerni nem sikerülhetett”.²⁹ Helyettük tehát „megbízható” és tiszta lappal induló embereket neveztek ki.

Az 1867-ben kinevezett vagy megerősített főtisztek közül 11-en egészen 1875-ig (sőt, egy részük utána is) megmaradtak hivatalukban. A stabil törvényhatóságok mellett akadtak problémás megyék is, mint például Felső-Fehér vármegye, amely amúgy is az erdélyi közigazgatás botrányköve volt. Tucatnál is több darabja más törvényhatóságok közé ékelődött be, így hatékonyan kormányozni alig lehetett. Itt öt év alatt három főispán is váltotta egymást, ráadásul a Ládait követő ifj. Haller Ferencet sorozatos botrányok nyomán váltották le egy évnél rövidebb főispáni szolgálat után. Hunyad megye élén úgyszintén három főispán fordult meg: az első – mint láttuk – államtitkár lett, utódja, Kun Kocsárd gróf a megyei intrikák miatt még 1867 végén lemondott, míg végül Barcsay Lászlót nevezték ki.

²⁷ A vármegyék a következők voltak: Alsó-Fehér, Belső-Szolnok, Doboka, Felső-Fehér, Hunyad, Kolozs, Kükküllő, Torda; a két vidék: Fogaras és Naszód; a székely székek: Aranyos, Csík, Háromszék, Maros, Udvarhely.

²⁸ *Korunk*, 7. évf. (1867. május 15.) 57. szám

²⁹ MOL F 270, 1867/37.

A főispánok társadalmi háttere

Kik voltak a sokat várt „új emberek”, kikből állt az 1867–1872 közti főtisztos kar? A továbbiakban mindenkit vizsgállok, aki ezekben az években betöltötte ezt a funkciót, tehát összesen huszonnégy főt. Szembeötlő – és megerősíti a magyar történetírás egyik toposzát –, hogy milyen nagy arányban találunk köztük arisztokratákat. Bár a történetírás hangsúlyozza az arisztokrata és a dzsentri befolyását a dualizmuskori politikában, de abban eltérnek a vélemények, hogy melyiknek volt nagyobb szerepe.³⁰ A vármegyék élén a tizenöt főből kilenc arisztokrata volt, a többi is nemes, sőt egyesek a nemességnek abból a felső rétegéből, amelyik Erdélyben nemcsak gúnynevének volt „fertálmágnás”, hanem ténylegesen is nagyon közel állt az arisztokráciához, gyakran házasodott össze velük. Barcsay László Hunyad megyei főispán például, akinek nem volt bárói vagy grófi címe, büszke volt fejedelmi leszármazására (Barcsay Ákos fejedelem volt a család őse), felesége pedig Brukenthal József báró tartományi biztos lánya volt. A Béli család nemesi ágából származó Béli Gergely anyja Bornemisza Anna bárónő, felesége Nemes Rozália grófnő volt. Pogány György apjának, Jánosnak első felesége Toldalaghy Sára grófnő volt. A két vidék főkapitánya román volt, de egyikük biztosan, másikuk feltehetően szintén nemes családból származott. A főkirálybírák mind nemesek voltak, de az ötből csak egy (Kálnoky Dénes gróf háromszéki főkirálybíró) volt arisztokrata, egy pedig (Daniel Gábor udvarhelyszéki főkirálybíró) jóval később, csak halála előtt kapott bárói címet.

A nemzetiségi arány 1867-ben romlott, az egyetlen román főispánt (Ládayt) is felfelé buktatták, így csak a két vidék főkapitánya volt román. Ezzel szemben a Királyföldön ekkor még a szász ispán és majdnem az összes törvényhatóság főnöke szász volt. Felekezeti szempontból Láday és a két román főkapitány görög katolikusok voltak. A magyarok közül is többségben voltak a katolikusok, tíz katolikus szemben a hét reformátussal és egy unitáriussal, egynek pedig bizonytalan a felekezeti hovatartozása. A katolikusokat a 18. század folyamán az udvar végig előnyben részesítette a hivatalviselésnél, az egyensúly majd csak a 19. században kezdett helyreállni. A kiegyezés után a kormány nyilvánvalóan törekedett valamiféle arányos képviseletre a felekezetek között, bár ez nem játszott fontos szerepet a ki-nevezésnél. Több olyan esetet is találunk, amikor egy megye élén református váltott katolikus vagy fordítva (például Küküllő, illetve Belső-Szolnok megyében).

A főispánok iskolázottságáról csak szórványos adatok állnak rendelkezésünkre, így elsősorban életrajzukból és az erdélyi fontosabb iskolák kiadott diáklistánál indultam ki. A huszonnégy személyből három tanulmányairól nem sikerült semmit kideríteni. A reformátusok a kolozsvári, illetve a nagyenyedi református kollégiumban tanultak (a Hunyad megyei főispánok ezenkívül a szászvárosi kollégiumban is), az egyetlen unitárius a kolozsvári unitárius kollégiumban, a katolikusok pedig szinte kivétel nélkül a kolozsvári királyi (piarista) líceumban. A líceumot azonosíthatóan tizenegyen látogatták. A görög-katolikusok Balázsfalván és/vagy Kolozsváron úgyszintén a királyi líceumba jártak. Bohățiel például balázsfalvi tanulmányok után a kolozsvári líceumban 1832–1833 között bölcész, 1834–1835-ben jogász volt, Tamás László valószínűleg 1837–1840 között látogatta az iskolát, Láday pedig a balázsfalvi teológiai tanulmányok után egyenesen Marosvásárhelyre ment a

³⁰ Lakatos Ernő: *A magyar politikai vezetőréteg 1848–1918*. Budapest, 1942.; Péter László: *Az arisztokrácia, a dzsentri és a parlamentáris tradíció a XIX. századi Magyarországon*. In: Kontler László (szerk.): *Túlélők. Elitek és társadalmi változás az újkori Európában*. Budapest, 1993. 191–241. Péter László Lakatos Ernővel ellentétben azon a véleményen van, hogy a 19. században a dzsentri rendelkezett nagyobb politikai befolyással, bár az arisztokrácia továbbra is független társadalmi erő volt.

Királyi Táblához joggyakornoknak. Ez utóbbi amúgy a tanulmányok tipikus befejezése volt, bármilyen felekezethez is tartozzék a jövőendő főtitst, a táblai joggyakorlat és utána az ügyvédi vizsga szinte kötelező volt. Egyetemre – amennyire a szórványos adatokból ez kikövetkeztethető – nagyon kevesen jártak. A ritka kivételek közé tartozott Bethlen Sándor gróf, Belső-Szolnok megye főispánja, aki 1842–1844 között volt a berlini egyetem hallgatója és Bánffy Dániel báró, Doboka megyei főispán, aki 1836–1838 között látogatta ugyancsak a berlini egyetemet. Az átlagostól eltértek még Kun Kocsárd gróf Hunyad megyei főispán tanulmányai, aki 1819–1820 között a bécsi hadmérnöki akadémia hallgatója volt; elődje, Nopcsa Ferenc a bécsi elitiskolában, a *Theresianum*-ban tanult. Kálnoky Dénes háromszéki főkirálybíró szintén idejárt 1829–1832 között, majd hazatérve a kolozsvári királyi líceum jogi tanfolyamát is elvégezte, Béli Gergely aranyosszéki főkirálybíró pedig a kolozsvári líceum után egy évig (1832) a bécsi konzuli akadémiára járt. Haller Ferenc gróf pedig a családi hagyományokat követve 16 évesen beállt a hadseregbe, és tíz évig szolgált mint huszártiszt. Főleg az arisztokraták esetében találunk adatokat nagyobb külföldi tanulmányutakra is (Bethlen Sándor, Bánffy Dániel, Kálnoky Dénes). Külön érdekesség Béli Ferenc nyugateurópai útja és látogatása az Amerikai Egyesült Államokban, hiszen olyan kiváló útítársa volt, mint Bölöni Farkas Sándor. Az „Utazás Észak-Amerikában” című nagysikerű munkáját Bölöni Farkas Beldinek ajánlotta.

A főtisztok karrierjéhez tehát ekkor még nem kellett egyetemi tanulmányokat folytatni, elég volt – ezt viszont elvárták – valamelyik erdélyi nagy múltú felekezeti iskola elvégzése (beleértve a jogi tanfolyamot is). Elsősorban a kolozsvári királyi líceum és a református, illetve unitárius kollégium, valamint a nagyenyedi református kollégium jött szóba, majd ennek megkoronázása volt Marosvásárhelyen a Királyi Táblán letöltött joggyakorlat és ügyvédi vizsga.

Főispáni karrierútvonalak

Milyen volt az 1867-es főtisztok életpályája? Hány évesen kerültek ebbe a pozícióba, és milyen vármegyei vagy más szolgálat állt a hátuk mögött?

Életkoruknál fogva csak egy részüknél jöhetett egyáltalán szóba az 1848 előtti hivatalvállalás. A főtisztok fele 1848 előtt is betöltött valamilyen törvényhatósági pozíciót vagy országgyűlési követ volt. Közülük a legmagasabbra – nyilván családi összeköttetései révén is (apja gubernátor volt) – Jósika Lajos báró emelkedett: 1835-től Torda megye adminisztrátora, 1836–1838 között ugyanott főispán, majd egy hosszabb külföldi út után 1842-től főkormányzéki tanácsos, 1846–1848 között pedig Doboka megye főispánja volt. Mellesleg az 1846–1847. évi országgyűlésen az erdélyi konzervatív párt vezérszónoka volt. Főtiszt rajta kívül csak Kálnoky Dénes gróf, háromszéki főkirálybíró volt, aki miklósvárszéki királybíróként kezdte karrierjét az 1830-as évek végén, 1847-től pedig Felső-Fehér vármegye főispánjává nevezték ki. Ezenkívül találunk 1 főbíró, 4 alispánt, illetve alkirálybíró, 3 diétai követet, 1-1 adószedőt, tartományi biztost, illetve pénztárnokot, egy pedig az Udvari Kancellárián volt hivatalnok (Daniel Gábor). Ketten a hadseregben szolgáltak, Nopcsa Ferenc közben 1840–1843 között Károly Ferdinánd főherceg udvari kamarása is volt. Bohátjel Kolozsváron folytatott ügyvédi praxist. A leghosszabb 1848 előtti vármegyei karriert Kun Kocsárd Hunyad megyei főispán mondhatta magáénak: 1823–1833 között Hunyad vármegyei tisztviselő volt, közben 1830-ban alispán a hátszegi kerületben, illetve az 1833–1834-es diétán követ. Mikó Antal karrierjében semmi sem mutatott a későbbi felemelkedésre, hiszen ő 1848 előtt egy évtizedig volt Csíkszék pénztárosa.

Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc eseményeiben a főispánok fele vállalt valamilyen szerepet, bár adataink itt is hiányosak. Közel fele fegyveresen is harcolt, egyikük

ennek nyomát élete végéig viselte (Eszterházy Kálmán gróf Kolozs megyei főispánnak a nagy-szebeni csatában szerzett sérülései következtében amputálni kellett egyik karját). A szabadságharc veresége után hármat közülük (Kun Kocsárd Hunyad megyei, Mikó Mihály marosszéki és Haller Ferenc Felső-Fehér megyei főtitket) halálra ítélték, később ezt várfogságra változtatták, és végül 1856–1857-ben amnesztiával szabadultak. Ezzel szemben voltak olyanok, mint Jósika, akik az ellentábort támogatták. Neki az 1848-as forradalom – legalább is időlegesen – megtörte pályáját. 1848. március 20-án még id. Bethlen Jánossal együtt mint a kormánypárt vezére aláírta az ellenzék és a konzervatívok közös programját, az ún. kolozsvári „tizenkét pontot”, amelynek első helyén a Magyarországgal való unió szerepelt. Megyéjében azonban igen nehéz helyzetbe került, a régi konzervatív vonalat ugyanis már nem lehetett tartani. Ahogy egy korabeli levélből értesülünk: „Doboka megyegyűlése elfogadta az Uniót, azonban Jósika Lajos ellen nagy ingerültség támadt ott is: indítványoztatott, ha országgyűlés mégse lesz: küldje a megye egyenesen követeit *Magyar honi* országgyűlésre; mire Jósika azt replikálta, ha ezt megteszik, akkor *Oroszországba* is lehetne követeket küldeni. Ezért nagy zúdulás lett és kitörések ellene...”³¹ Májusban aztán visszavonult a politikai életből.

Voltak úgyszintén „foltos” múltú főtiszték (négyen), akik az ötvenes években vagy a provizórium idején tisztséget vállaltak. Mint láttuk, 1867-ben több ilyen főtitket felmentettek, és valószínűleg ez játszott közre Jósika Lajos lemondásában is, aki 1858-tól az erdélyi úrbéri főtvényszék elnöke volt. Bár helyzetének megítélése nem egyértelmű: az újabb alkotmányos fordulat után, 1861-ben ismét kormányszéki tanácsos lett, de 1862-ben lemondott, és később sem volt hajlandó a *Reichsrat*-ban Erdélyt képviselni. Jósika (ekkor már) nem „vaskalapos” konzervatív, sokkal árnyaltabb személyiség volt annál, és bátyjához, Jósika Samu volt erdélyi kancellárhoz hasonlóan támogatta a magyar „nemzeti” ügyeket. Érdekes ebből a szempontból egy 1867 februárjában történt incidens. Crenneville gubernátor egy körlevélben a törvényhatósági főtiszték köteleességévé tette, hogy megakadályozzanak bármilyen szimpátiatüntetést a magyarországi eseményekkel összefüggésben. Jósika tiltakozott ez ellen a megye alkotmányos jogaira hivatkozva: „...az egész osztrák állam felvirradó szabadság korszakába méltán kell hogy keserítsen, midőn Erdély kivételesen áll minden államrészek között úgy, hogy ezen országba [...] még azon se legyen szabad nyilvánosan örömit kijelenteni, hogy a Felső ősi alkotmányához ragaszkodó népének kívánatait atyai kegyességgel meghallgatta”.³² Szintén úrbéri tvényszéki elnök volt 1858-tól Pogány György. Barcsay László Hunyad megyei főispán viszonylag semleges hivatalt viselt: a forradalom után továbbra is dévai tartományi biztos maradt. A később kinevezett Ugron Lázár Felső-Fehér megyei főispánnak ezzel szemben az ellenzék többször felemlgette, hogy 1850–1854 között alkerületi biztосként tevékenykedett.

Az Októberi Diploma nyomán ismét átrendeződtek az erőviszonyok, a későbbi '67-es nemzedék ekkor lépett igazán színre. Tíz személyt ekkor neveztek ki vagy választottak főtitktté, de találunk egy-egy főkormányszéki tanácsost, főbíró, főjegyzőt, tartományi biz-

³¹ gr. Wass Györgyné Gyulay Fanny gr. Gyulay Lajoshoz, Kolozsvár, 1848. ápr. 8. In: Andics Erzsébet (szerk.): *A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848–49-ben*. II. Iratok 1848. március 15.–1849. március 4. Budapest” 1952. 89. sz.

³² MOL Abszolutizmuskori levéltár, D 228 Erdélyi Udvari Kancellária. Elnöki iratok, 1867/191. Az engedetlenségen felháborodva Crenneville a kancelláriához fordult, vizsgálatot és megróást kérve ellene, de az adott körülmények között Jósika tiltakozásának már nem lett semmi gyakorlati következménye, a kancellária mindössze sajnálatát fejezte ki az események fölött. MOL F 263 F 263 Visszaállított Főkormányszék. Elnöki iratok, 1867/749.

tost, királybíró és alkirálybíró is. A tíz főtiszt közül hét *homo novus*, megyei hivatalt nem viseltek azelőtt. Közülük legtöbbször a „tipikus főispáni karrier” megtestesítői, akiket családi háttérük „predesztinált” erre a hivatalra (Béldi Ferenc, Bánffy Dániel, Kemény György, Nopcsa Ferenc és részben Daniel Gábor). A két román főtiszt (Láday és Bohátiel) pedig a politikai konjunktúrájának köszönhetően váratlan és gyors karrierjét.

1862-ben aztán legtöbbször lemondtak tisztségükről. Mindössze négyen maradtak meg a főtiszti pozícióban: Bohátiel, Láday, Pogány és Nopcsa. Utóbbi három esetében azonban ezt a magyar politikai elit közti egyezségnek tulajdonították, amelynek értelmében az illető megyéket nem akarták átengedni a románoknak. Daniel Gábor volt udvarhelyszéki főkirálybíró írta, hogy a főtisztek 1862-ben Kolozsvárt értekezletre gyűltek össze, ahol „...abban állapotunk meg, hogy állásunkról lemondunk, de kikötöttük és rábeszeltük, hogy Pogány György alsófejmegyei, báró Nopcsa Ferenc hunyadmegyei és Láday Ágoston felsőfejmegyei főispánok maradjanak meg állásukban azért, mert ott túlnyomó elem az oláhság lévén, oda oly helyetteseket neveznének ki, kik a magyarsággal szemben uralmukat nagyon éreztetnék.”³³ Két másik személy szintén hivatalt vállalt a provizórium idején: Barcsay továbbra is tartományi biztos volt, Jósikát pedig 1864-ben Kolozs megyei főispánná nevezték ki. A kormánynak fejlődést okozott a helyzet, de végül majdnem minden esetben megerősítette az 1866-ban hivatalban levő főtiszteket. A közvélemény – és különösen az ellenzék – ezt vegyes érzelmekkel fogadta. Így például Pogány kinevezését sem fogadták osztatlan örömmel. Feljelentés is érkezett ellene, amelyben Pogányt mint a „provisorium leghívebb emberét” jellemezték, aki most is „alárendelt hivatalnokait elvbarátjaiból személ ki, kinek túlságig halmozott fizetésök multhatatlan kapcsolatban állott a feltétlen szigorú engedelmisséggel”, és a „szerencsétlen megye minden jogos igazságtól megfosztva, önkényeskedő hivatalnokoktól kíméletlenül zsaroltatik”.³⁴ A beadványnak – attól függetlenül, hogy egy notórius feljelentőtől érkezett – nem volt semmilyen következménye. De hogy nem állt egyedül véleményével, azt az egyik ellenzéki ügyvéd leveléből is sejtethetjük, aki néhány évvel később le akarta rántani a „mameluk, bürokrata seregről” a „vastag pokrócot, mely alá önérdeket, családi törekedést s ezek által a magyarság s egész középosztálynak elsatnyulására egyesített hivatalos erővel törekedőket 10 éven keresztül eltakarák”. Szerinte a megyét a Kemények és a főispán családja uralják: a Keményeknek képviselőség, Pogánynak a főispánság és családjának biztosítása a célja.³⁵

1867-ben tulajdonképpen csak két olyan főispánt neveztek ki, aki azelőtt nem töltött be megyei pozíciót vagy nem volt előtte főtiszt, a két legfiatalabbat: Torma Károlyt és Eszterházy Kálmán grófot, bár az előző 1861-ben tiszteletbeli főjegyző volt. Eszterházy a lemondott Jósika helyett került Kolozs megye élére, Torma elődje, Weér Farkas Belső-Szolnok megyei főispán pedig 1867 tavaszán meghalt. Torma megítélése kedvező volt, közszeretetének örvendett a megyében, egy hírlapi tudósítás szerint: „...e megyének az új nemzedék egy jeles férfiút hozott kárpótlásul, aki hivatva van szép esze s tudományos ismeretei alapján nem csak a megye, de a haza légkörében is az elhunytak nyomaiba lépni”.³⁶ A legtöbbször, az 1867-es főtisztek több mint kétharmada (tizenegyen) az 1861-es főtisztek közül kerültek ki, mintegy a jogfolytonosságot szimbolizálva. Egy kivételével (Béldi Ferenc, aki Kolozs

³³ Báró Daniel Gábor *Udvarhelyszék utolsó főkirálybírájának ismeretlen emlékezései*. Miklósvári Gyenge József eredeti följegyzései alapján közli Ádám Éva. Szeged, 1938. 17.

³⁴ MOL F 270, 1867/64.

³⁵ Pávai Vajna Elek levele K. Papp Miklóshoz, Nagyenyed, 1874. feb. 14. MOL R 147 K. Papp Miklós gyűjtemény. Hozzá írt levelek, 1. tétel, 2. doboz.

³⁶ *Korunk*, 7. évf. (1867. április 3.) 40. szám

megyéből átkerült Küküllő megyébe) mindenki saját törvényhatóságának élére került viszsza. A hírek szerint Béli neve kezdetben Kolozs megyei főispánként került szóba,³⁷ de végül is Küküllő megyébe nevezték ki, ahol azonban az előírások ellenére nem sokat tartózkodott, és hivatalát is meglehetősen elhanyagolta. Az idős főispánt a megye sem fogadta kitörő lelkesedéssel. Az ellenzék meg egyenesen a távozását akarta elérni: „Megyénkben fura dolgok vannak. A főispány és a fertálmágnás csorda mindent elkövetnek ellenünk. Az első legelőször is azt, hogy *megmaradjon* [ti. a főispán – P. J.], mi országos csapás volna.”³⁸ „Mert valóban borzasztó, amit Erdélyben és nálunk is csinálnak, s minket megvert az Isten egy bornírt főispánnal, a bajunk: kettőztetett buzgalmat kell kifejtenuink, hogy el ne nyomattassunk.” El akarták érni, hogy „minden tekintetben lehetetlen legyen neki itt főispánkodni, az ő aristocraticus göggyével, értetlen tudatlanságával és zsarnokoskodó önkényével.”³⁹ Hogy ebben az esetben nem csak szóvirágokról volt szó, azt mutatja, hogy a királyi biztos is többször kezdeményezte felmentését.

Életkorukat tekintve a „kezdeti” garnitúra átlagéletkora valamivel meghaladja az ötven évet; az 1867-es változásokkal némileg „fiatalodtak”, az átlagéletkor 46 és fél lett. Ha azt nézzük, mikor kerültek először főtisztí pozícióba, az átlagéletkor 41 és fél év. Legfiatalabban Jósika Lajos lett 1835-ben 28 évesen Torda vármegye adminisztrátora, majd egy évre rá főispánja. A legidősebb pedig Béli Ferenc, Küküllő megyei főispán volt, akit először 63 évesen neveztek ki. 1867-ben a legfiatalabbak Torma Károly Belső-Szolnok (38 éves) és Esterházy Kálmán Kolozs megyei főispán (37 éves) voltak; mindketten első ízben kerültek a főispáni székbe.

Összefoglalóan tehát elmondhatjuk, hogy Erdélyre is érvényes – az átmeneti időszak elenére – a főispáni karriertípus érvényesülése, az ún. politikai karrier, amit nem előz meg törvényhatósági szerepvállalás. Ez jellemző az 1867-es garnitúrára a Székelyföld kivételével; itt az öt főkirálybíróból négynek fokozatosan épült a karrierje, igaz, egyiküké más székben, mint ahová 1867-ben kinevezték. Az 1865. évi utolsó erdélyi országgyűlésen, illetve a pesti országgyűlésen hat személy volt képviselő, közülük két esetben valószínűsíthető, hogy kinevezése ezzel állt összefüggésben (Kun Kocsárd és Mikó Mihály). Mikó Mihály képviselőként nagyon aktív volt Pesten, az erdélyi helyzetről cikksorozatot is írt a *Pesti Napló*-ba. Bár karrierje és birtoka is Csíkszékhez kötötte, a kormány őt szemelte ki a kompromittált Petrichevich-Horváth Albert helyett marosszéki főkirálybírónak.

A megyékben a később kinevezettek között is jóval kevesebb volt az „alulról építkező” karriertípus, és ezek is inkább képviselői pozíciójuknak köszönhették az emelkedést. Érdekes eset Barcsay Lászlóé, aki – mint láttuk – hosszú ideig volt megyei tisztviselő 1848 előtt, volt diétai követ is, majd 1840-től főispáni kinevezéséig Déva vidéki tartományi biztos. Haller Ferenc főbíróból lett főispán, utóda, Ugron Lázár pedig előtte Udvarhelyszék alkirálybírája volt. Központi hatóságtól egyetlen esetben került valaki egy törvényhatóság élére. Ez Tamás László fő kormányzéki titkár volt, akit fogarasi főkapitánnyá neveztek ki. Pogány György testesíti meg a rendszereken átívelő karriertípust: ő már 1848 előtt megyei hivatal vállalt, 1846-tól (31 éves korától) alispán volt, a neoabszolutizmus éveiben ismét kisebb hivatalokat töltött be, míg aztán 1861-től egészen a közigazgatási reformig állt Alsó-Fehér megye (1861–1875), utána pedig Hunyad megye (1875–1890) élén.

A karrier szempontjából fontos az is, hogy mi történt a főtisztekkel a későbbiekben. A kiinduló feltevés szerint ez jelentette közigazgatási pályájuk csúcsát, ahonnan már csak nyug-

³⁷ Korunk, 7. évf. (1867. március 24.) 36. szám

³⁸ Korunk, 7. évf. (1867. június 16. 71.) szám

³⁹ Farnos Elek levele K. Papp Miklóshoz, 1867. május 26. MOL R 147 K. Papp Miklós iratai. 3. tétel.

díjba vonultak, esetleg képviselők lettek. A főtiszti hivatalban eltöltött átlagos idő kiszámítása félrevezető, mert a kevés adat mellett túl nagy a szórás. Az egyik végletet Pogány György és Daniel Gábor jelenti. Az előbbi 29 évig volt folyamatosan főispán. Az utóbbi előbb 1861–1862-ben volt Udvarhelyszék főkirálybírája, a kiegyezés után előbb főkirálybíró, majd 1875–1891 között az újonnan szervezett Udvarhely megye főispánja. Ugyancsak tekintélyes korszakot ívelt át Bohátiel főtiszti karrierje, ő 14 évig (1861–1875) állt Naszód vidék élén. Mikó Mihály, miután nyolc évig (1867–1875) volt marosszéki főkirálybíró, még a közigazgatási átszervezés előtt „hazakerült”, és haláláig (1881-ig) volt Csík vármegye főispánja. A másik végletet Barcsay Lajos és ifj. Haller Ferenc jelentik, akik kevesebb mint egy évet álltak megyéjük élén. Az utóbbi abban is egyedi eset, hogy egy botránysorozat után a belügyminiszter kénytelen volt fegyelmi vizsgálatot elrendelni és eltávolítani őt a főispáni székből. Ugyancsak a kormány mentette fel Béli Ferenc Küküllő megyei főispánt is 1870-ben, mivel részben előrehaladott kora, részben a megyéjén kívül eső lakhelye miatt képtelen volt megfelelő módon ellátni hivatalát. Bár Béli a királyi biztos javaslatára kitüntetéssel mentették fel, mégis sértődötten vette tudomásul menesztését. A rangjára sokat adó Béli, aki a kamarási címet is megszerezte korábban, a vaskoronarend második osztályát túl csekélynek találta. Péchy Manó a Lipót-rend középkeresztjének és a valóságos belső titkos tanácsosi cím adományozását javasolta, mert ahogy írta: Béli viselt állásánál és igen kiterjedt összeköttetéseinél fogva befolyásos és tekintélyes egyéniség – jó lesz a kormány irányában lekötöztetni.⁴⁰ Béli a rendjelet nyíltan elutasította, ami meglehetősen nagy botránynak számított.⁴¹ Az arisztokrata társaság rossz néven vette Béli félreállítását: „Hiszik, hogy e megbántódást kiengesztelte volna az excellenciás cím, melyet nem is tudom, hogy mért nem adtak meg neki. Az úri körben rossz néven veszik a vele követett eljárást, annál inkább, hogy ő mindég a jó és tevékeny hazafi hírében állt, megkívánták volna, hogy ő tapintatosan a lemondásra bírassék, s ne úgy mint Hallertől történjék a tőle való megválás...”⁴²

A fenti esetek azonban a kivételek. A fluktuáció ekkor még viszonylag alacsony volt, az 1867-ben megerősített főtisztek többsége megérte a közigazgatási átszervezést törvényhatósága élén.

A főtisztek túlnyomó többségének ténylegesen ez volt karrierje csúcsa és egyben vége is. Idős korukra általában visszavonultak, már csak esetleg társadalmi téren vállaltak szerepet. Minisztériumokba egyetlen személy került a főispánok közül, Nopcsa Ferenc, akit rögtön a kiegyezés után neveztek ki államtitkárrá. Ő később Erzsébet királyné főudvarmestere lett (egészen 1894-ig töltötte be ezt a hivatalt). Az 1867-ben eltávolított Ládai a királyi kúria erdélyi legfőbb törvényszéki osztályának bírja volt 1881-ben bekövetkezett nyugdíjazásáig. A szintén 1867-ben felmentett Pusçariut a kultuszminisztériumba nevezték ki osztálytanácsossá, majd 1869 májusától kúriai bíró volt egészen 1890-ben történt nyugdíjazásáig. Főispáni karrierjük után hárman lettek képviselők. Ez utóbbiak közül Torma Károly érdemel még figyelmet, mert pályája igencsak szokatlan fordulatot vett. Az egyik legnépszerűbb és legelfogadottabb főispán volt Erdélyben a kiegyezést követő években, éppen ezért bízta meg megyéjében a Deák-párt 1872-ben a képviselői hely megszerzésével Bánffy Dezsővel, a későbbi miniszterelnökkel szemben. Állítólag Deák Ferencnek is egyik bizalmas embere volt. A mandátumot igen nagy anyagi áldozatok árán sikerült is elnyernie. A képviselői

⁴⁰ Péchy Manó, erdélyi királyi biztos felterjesztése a belügyminiszterhez, 1870. május 16. MOL K 148 Belügyminisztérium. Elnöki iratok, 1870-III-1342.

⁴¹ Az esetet Mikszáth Kálmán is feldolgozta *Az utolsó oligarcha* című novellájában.

⁴² Nagy Elek miniszteri titkár levele Péchy Manó királyi biztosnak, Kolozsvár, 1870. augusztus 30. K 148 Belügyminisztérium. Elnöki iratok, 1870-III-1342.

mandátum megszerzésével egyidejűleg lemondott főispáni állásáról, az uralkodó az 1872. szeptember 4-i felséghatározattal mentette fel. Bár a képviselőház alelnöke is volt, csak egy parlamenti cikluson keresztül volt képviselő, utána végleg szenvedélyének, a tudományoknak hódolt. A politikai pályáról való visszavonulása (1913) után 1876-ban először a kolozsvári tudományegyetemre nevezték ki a közjog tanárává, majd 1879-től a budapesti egyetemen lett a régészet tanára. Főleg a római kornak és ezen belül az epigráfiának volt neves kutatója, nevéhez jónéhány régészeti lelőhely feltárása (többek között Aquincum) és sok tudományos publikáció fűződik. Érdekes Eszterházy Kálmán Kolozs megyei főispán esete is: ő 1886-ig maradt hivatalban, utána 1887-től a Kolozs megyei gyalui kerületet képviselte az országgyűlésen öt cikluson keresztül. 1910-ben a hatalomra került Munkapárt előranggatta az akkor már nyolcvan éves veteránt, és újra kinevezték Kolozs megye főispánjává. Visszavonulása után, 1916-ban halt meg.

Felmerül a kérdés, hogy mennyire rendelkeztek a főtisztek *lokális kötődéssel*. Ennek kimutatására általában a születési helyet, családi kötődést, birtokokat és a hivatalviselés helyszíneit szokták vizsgálni. A születési hely több esetben vagy nem állapítható meg, vagy nem mérvadó (például egy több megyére kiterjedő birtokkal bíró arisztokrata esetében), és ugyanez áll a rokoni szálakra is, hiszen azok sok esetben fél Erdélyt behálózták. Túlnyomó többségük korábban is abban a megyében viselt hivatalt, vagy egyáltalán nem viselt hivatalt. Mindössze négyen voltak, akiket más törvényhatóságba neveztek ki (Béldi, Mikó Mihály, Ugron és Tamás). A legkirívóbb eset Béldié, amint ezt már fennebb láthattuk. Saját törvényhatóságában a főtisztek közel háromnegyede (tizenöt fő a huszonkettőből) volt birtokos. Egy eset bizonytalan, két esetben nem tudni, hogy egyáltalán volt-e földbirtoka az illető főtisztnek, négy esetben pedig más törvényhatóságban volt (Mikó Mihály, Ugron Lázár, Ládai és Boháti). A későbbi állapotokkal szemben – legalábbis, ahogy az eddigi kutatásokból kiderül – az 1867–1872 közti erdélyi főtiszteknek igen erős lokális kötődésük volt. Érdekes a fenti eredményeket összevetni Balázs Magdolna országos vizsgálatával. Ő több kritérium alapján állapította meg a betöltött törvényhatósági funkciók helyszínhez való kötődésének mértékét: a korábbi közéleti–politikai pálya, a földbirtok elhelyezkedése, születési hely és családi származás szerint. Szerinte Erdélyben volt a legmagasabb a nem lokális kötődésű főispánok aránya.⁴³ Tételének cáfolatához mindenképpen meg kell vizsgálni a dualizmus teljes korszakát, de a kezdeti időszakban e megállapítása semmiképpen sem érvényes.

A *birtok nagyságát* csak becsülni tudjuk, és néhány esetben még erre sincs lehetőség. Az első csoportot az igen kis birtokkal rendelkezők (kétszáz–ötszáz kat. hold között) alkotják. Ide tartozik a székelyföldi főtisztek egy része (Mikó Antal, Mikó Mihály) és a románok (Boháti, Ládai). Egy következő csoportot képeznek az ezer–ötezer hold közötti birtokosok (Pogány, Kun, Bethlen, Barcsay, Haller, Ugron, Daniel, Béldi Gergely). A tízezer kat. hold fölötti birtokkal rendelkezők szűk csoportja kivétel nélkül arisztokratákból áll (Jósika Lajos báró, Béldy Ferenc gróf, Bánffy Dániel báró, Kemény György báró). Jósika Lajos több mint húszezer holdja Zemplén, Hunyad, Kolozs és Doboka megyékben terült el. Kemény György birtokának tetemes részét a több mint huszonötezer holdas erdőbirtok tette ki. Bánffy Dániel valószínűleg tízezer hold körüli, több megyére kiterjedő birtokát kiegészítette a Kolozs megyei több mint negyvenezer holdas erdő és legelő, amely osztatlan családi tulajdonban volt.

A főtisztek két kisebb csoportját tehát azok képezték, akik egyrészt megélhetés szempontjából rászorultak a hivatalviselésre, a skála másik végén pedig az olyan nagybirtokosok

⁴³ Balázs: *A középszintű közigazgatási apparátus*, 250–251.

álltak, akik „úri passzióból” viselték a hivatalt. A többség azonban az ezer–ötezer holdas birtokosok közül került ki, akiknek birtoka elég nagy volt ahhoz, hogy megéljenek belőle, másrészt kellő presztízst biztosított az illető főtisztnek a törvényhatóságon belül, de a hivatallal lehetőséget adott a presztízsz, kapcsolati tőke és esetlegesen a vagyon további növelésére. Bár olyan eset is akadt – Torma Károly főispáné –, akinek hivataloskodása után csicsókeresztúri ősi családi birtokát elárverezték. Ő írta nővérének megkeseredve a következőket, amikor szóba került, hogy sógorát Hunyad megyei főispánnak nevezik ki: „Megvallom, nem óhajtom, éppen az ő érdekéből, mivel ismerem azon állás nehézségét, kellemetlenségét, s azon lassú és halk ártalmat, mellyel az embernek anyagi állását megtámadja, de *bizonyosan és elmaradhatatlanul* megtámadja.”⁴⁴

Atyák és fiúk, családi kapcsolatok

Még egy lényeges tényezőt meg kell vizsgálnunk a főtiszti karrier szempontjából: a családi háttér, illetve a családi kapcsolatok fontosságát nem kell külön hangsúlyozni. Azt már láttuk, hogy a főtisztek jelentős része arisztokrata volt. Az apák foglalkozását vizsgálva – már amennyire ez kiderül a forrásokból – azt láthatjuk, hogy a huszonkét személy többségénél az apa vagy nem viselt hivatalt, vagy ezt nem sikerült kimutatni. Több mint harmaduknál (kilenc fő) azonban az apa betöltött valamilyen tisztséget: Jósika Lajos apja a legmagasabb méltóságot, a Főkormányzók elnöki tisztségét, többek között ez magyarázza fia gyors karrierjét is. Négy főtiszt apja úgyszintén főtiszti hivatalt viselt (Béldi Ferenc, Kemény György, Daniel Gábor és Nopcsa Ferenc). Néhány esetben az apák más hivatalt viseltek: Torma Károly apja megyei főjegyző, illetve főadószedő volt, Barcsay László apja Hunyad megye főbírája, majd Kolozs megye alispánja, Béldi Gergely apja főkormányzósági tanácsos. Bizonytalan, hogy Mikó Antal apja főkormányzósági titkár volt-e vagy sem. A román főtisztek apja (Tamás kivételével, akinél ismeretlen) pap volt.

Még érdekesebb, ha a többi családtagra is kiterjesztjük a vizsgálódást. Mennyiben sikerült az apáknak saját kapcsolati tőkéjüket is felhasználva fiaikat is hasonló pozícióba juttatni? A huszonkét vizsgált személy közül hatnak nem voltak fiai (egy részük agglegény volt), a három román pedig a politikai helyzet alakulása folytán eleve hátrányos helyzetből indult, egy esetben pedig nem sikerült a családfát rekonstruálni. A fennmaradó tizenhárom főtiszt közül tizenegynek a fia is főispán, illetve képviselő lett (nyolcnak főispán és képviselő, háromnak csak képviselő), öt személynek két fia is képviselő volt. A fiúk közül három miniszter lett, egy pedig később miniszterelnök (Bánffy Dezső) is. Néhány (öt) esetben tudjuk, hogy az unokák is követték a nagyapákat, ők is főispánok lettek, Daniel Gábor unokája pedig belügyminiszter.

Különösen az arisztokraták esetében a rokonsági rendszert nagyfokú homogámia jellemzi. A legérdekesebb az a nagy családi hálózat, amely Bánffy Dániel báró és Kemény György báró, illetve Jósika Lajos báró és Eszterházy Kálmán gróf körül épült ki, ráadásul a kettő laza szálon egymáshoz is kapcsolódott a felekezeti határvonalak ellenére (az előző két személy református, az utóbbi kettő pedig katolikus volt).

A Jósika család a fejedelemség kora óta Erdély egyik nevezetes családjá, tagjai közül számosan töltöttek be közéleti funkciókat. Jósika Lajos apja, János a legmagasabb funkciót, a Főkormányzók elnöki tisztségét látta el, bátyja, Sámuel pedig – akit kora egyik leghatékosabb erdélyi politikusának tartottak – az Erdélyi Udvari Kancellária elnöke volt. Anyja,

⁴⁴ Torma Károly levele Makray Lászlónénak. Budapest, 1875. március 15. MOL P488 Makray család 17/II. fasc.

Csáky Rozália szintén érdeklődött a politika iránt, bár azt csak a háttérből tudta befolyásolni.

Jósika Lajosnak két feleségétől – Haller Franciskától és Bethlen Adéltól – négy fia maradt. Bethlen Adél szülei Bethlen József gróf és Haller Borbála grófnő voltak, egyik bátyja, Gábor Zaránd megye, másik bátyja, József Torontál megye alispánja volt. Unokaöccse, Bethlen Miklós Hunyad, majd Torontál vármegye főispánja lett.

Második házasságából származó fia, Sámuel követte apja pályáját. Gondos nevelésben részesült, többek között Párizsban és Angliában végezte iskoláit, de Pozsonyban és Kolozsvárt jogi tanulmányokat is folytatott. Hazatérve előbb Hunyad, majd Kolozs megye is tiszteletbeli főjegyzőjévé választotta. 1885–1888 között Kolozs megye főispánja volt. Utána a kolozsi kerület szabadelvű országgyűlési képviselője, amíg 1893 januárjában belügyi államtitkárrá nevezték ki. Bánffy Dezső kormányra kerülése után 1895 januárjában a király személye körüli miniszterré nevezték ki, 1898. január 20-ig töltötte be e funkciót. A magyar főrendiház alelnöke, majd 1910-től elnöke volt. Az első világháború után a román szenátusnak is tagja is lett. Az Erdélyi Gazdasági Egylet alelnöke, a római katolikus Státus, valamint Trianon után az 1922-ben megalakult romániai Országos Magyar Párt első elnöke volt. Sámuel első felesége, Jósika Irén a család másik ágából származó neves író, Jósika Miklós unokája volt.

Másik fia, Lajos révén apatársi viszonyba került az utána következő kolozsi főispánnal, Eszterházy Kálmán gróffal is, mivel Lajos 1886-ban annak Ágnes lányát vette feleségül. Lajos fia, Jósika János a bécsi döntés után Szilágy vármegye főispánja volt. Legkisebb fia, Gábor előbb tizenöt évig katonáskodott, és mint főhadnagy hagyta el a hadsereget. Utána szamosfalvi birtokán gazdálkodott. 1892-től a körösbányai kerület (Hunyad megye) szabadelvű képviselője volt.

Eszterházy Kálmán az Esterházy család cseszneki ágából származott, amelyiknek egy ága már korábban áttelepedett Erdélybe. Szülei Eszterházy Dénes gróf és Haller Cecília grófnő voltak. 1857-ben feleségül vette Bethlen Paulina grófnőt, akitől két lánya született: Irma a képviselő, ifj. Makray László, Ágnes az előző főispán, Bethlen Lajos azonos nevű fiának felesége lett. Feleségének húga, Vilma Kállay Béni felesége volt, másik húga, Margit Teleki Géza gróffhoz, majd Bánffy György báróhoz ment feleségül (mindketten képviselők voltak). Felesége, Bethlen Paulina öccsei a br. Wesselényi, gr. Batthány, gr. Béli és Tisza családból nősültek – Bethlen Pál főispán Tisza István sógora lett –, így Eszterházy Kálmán gyakorlatilag az egész erdélyi arisztokráciával sógorságban állt, és magyarországi családi kapcsolatokkal is rendelkezett. Eszterházy Kálmán legidősebb bátyjának, Jánosnak egyetlen lányát, Cecíliát Bánffy Dániel főispán fia, Ernő vette feleségül.

A Bánffy-család Erdély egyik legkiterjedtebb főúri családja volt. Bánffy Dániel a család bárói ágából származott, felmenői között is többen töltöttek be főispáni tiszteletet Doboka és Kraszna megyékben. Apja Bánffy János, anyja Zeyk Zsuzsanna volt, Zeyk Dániel Fehér megyei főispán lánya. János bátyja 1848-ban Küküllő vármegye főispánja, majd a kiegyezés után, 1869-től országgyűlési képviselő volt. Gyermekei közül Zoltán Maros-Torda megye és Marosvásárhely főispánja lett, Rachel lányának férje, Wass Béla gróf Szolnok-Doboka megye főispánja, Polyxena lányának férje, Kemény Kálmán báró pedig Alsó-Fehér megye főispánja és szintén képviselő volt. Katalin nővére a szintén országgyűlési képviselő Kemény István báró felesége volt. Anyja révén első unokatestvére volt Zeyk Károly országgyűlési képviselő és belügyminisztériumi államtitkár is.

Feleségétől, lécfalvi Gyárfás Annától, Gyárfás Lajos kancelláriai tanácsos és Zeyk Katalin lányától három fia született: Dezső, Jenő és Ernő. Dezső később Szolnok-Doboka, illetve Beszterce-Naszód megyék főispánja, majd Magyarország miniszterelnöke volt. Első felesé-

ge Kemény Mária bárónő, Kemény György Torda megyei főispán lánya volt. Ernő az Erdélyi Magyar Gazdasági Szövetség elnöke, az erdélyi református egyházkerület és a kolozsvári Református Kollégium főgondnoka volt. Felesége Eszterházy Cecília grófnő volt, Eszterházy Kálmán főispán unokahúga.

A Kemény család is Erdély egyik kiterjedt főúri családja, amely a 17. században fejedelmet is adott. Kemény György Kemény Simon báró, királyi táblai ülnök, majd Alsó-Fehér vármegye *administrator*ának és Teleki Anna grófnőnek a fia volt. Kemény György rendelkezett talán a politika terén az egyik legkiterjedtebb családi hálóval. Testvérei közül István korábban Alsó-Fehér megye főispánja, országgyűlési képviselő volt, Domokos nem vállalt politikai funkciót, de az erdélyi református egyházkerület főgondnokaként tevékenykedett. Nővére, Katalin Kemény Dénes báróhoz, a reformkori erdélyi ellenzék egyik vezéralakjához, 1848-as államtitkárhoz ment feleségül. Az ő gyermekeik közül Gábor képviselő, belügyminisztériumi államtitkár, ipar- és kereskedelemügyi, majd közlekedésügyi miniszter, Géza öccse szintén országgyűlési képviselő volt. Másik lánytestvére, Judit révén pedig Zeyk Károly képviselő, belügyminisztériumi államtitkár, 1875–1885 között Alsó-Fehér vármegye főispánja volt a sógora.

Feleségétől, Bethlen Mária grófnőtől – Bethlen Sándor gróf és Kemény Mária bárónő lányától – hat gyermeke született. Közülük kettő, Kálmán és Endre később szintén országgyűlési képviselők voltak, az első 1885–1892 között Alsó-Fehér vármegye főispánja is, a főrendiház alelnöke, az erdélyi református egyházkerület főgondnoka. Kálmán Bánffy Polyxena grófnőt vette feleségül, és telente Pesten ők képezték az erdélyi társaság egyik gócpontját. Apósa, Bánffy János Küküllő vármegye egykori főispánja volt. Nagyobbik fia, Ödön nem vállalt közéleti szerepet. Ödön felesége, Gizella káli Nagy Elek miniszteri tanácsos lánya volt, aki az 1869–1872 közti átmeneti időszakban a királyi biztos után a második legmagasabb funkciót töltötte be Erdélyben. Fiuk, Ákos 1902–1914 között Kis-Küküllő megye főispánja és az EMKE alelnöke volt. Lánya, Mária Bánffy Dezső későbbi miniszterelnök felesége lett.

Ezenkívül léteztek kisebb családi hálózatok is. Béli Ferenc apja Béli Vince gróf, Fogaras vidéki főkapitány, anyja Szentkereszty Róza bárónő volt. A gróf Bethlen családdal többszörösen is rokonságban álltak, például Róza nevű nővére Bethlen János felesége volt. Öcsének, Gyulának Brukenthal Berta bárónő volt a neje, tehát sógorságban állt a Brukenthalokkal, ennek révén Barcsay László Hunyad megyei főispánnal is távolabbi kapcsolatba került, akinek felesége szintén Brukenthal lány volt. Lánya, Berta Bethlen Bálint gróf, főispán – Bethlen Pál és Ödön főispánok testvére – felesége volt. Bélinek feleségétől, Daniel Zsófiától két fia volt: Ákos és Kálmán. Az idősebb, Ákos később Kolozs megyei főispán lett. 1871-ben vette el Bethlen Emma grófnőt, Bethlen Gábor – 1875 után Kis- és Nagy-Küküllő megyei főispán – testvérét. Ezáltal vele és Bánffy Zoltán Maros-Torda megyei főispánnal is sógorságba került.

Béli sógora, Daniel Gábor Udvarhelyszék főkirálybírája és később első főispánja volt. Daniel fia, ifj. Daniel Gábor (1854–1919) ügyvéd, országgyűlési képviselő, a képviselőház alelnöki funkcióját is betöltötte. A híres pesti orvos, az Orvostudományi Egyetem rektorának, Korányi Frigyesnek lányát, Malvint vette feleségül. A zsidó eredetű Korányi (Kornfeld) család 1884-ben kapott nemességet, 1908-ban pedig magyar bárói rangot. Ifj. Daniel Gábor sógora ifj. Korányi Frigyes, az Országos Központi Hitelszövetkezet vezérigazgatója, képviselő, több ízben pénzügyminiszter és kereskedelemügyi miniszter, párizsi és madridi követ volt. Daniel unokája, a legifjabb Gábor (1880–1957) a Központi Hitelszövetkezet ügyvédje – ahol egyébként nagybátyja volt a vezérigazgató – és a budapesti unitárius egyház főgondnoka, az első világháború idején rövid ideig belügyminiszter volt.

A másik Béli, Gergely a Béli család nemesi ágából származott. Apja Béli István guberniumi tanácsos, anyja Bornemisza Anna bárónő. Felesége Nemes Rozália grófnő, gyermekük nem volt. Sógora Nemes Vince gróf Wodianer Mór, a bécsi tőzsde, az első Duna Gőzhajó-Társaság és az osztrák–magyar államvasúti társaság elnökének lányát, Gabriellát vette feleségül. Így Béli sógora volt Wodianer Albert, a zsidó származású nagypolgárság egyik jeles képviselője. Béli másik sógora, Nemes János gróf (1834–1905) Bethlen Sándor lányát, Bethlen Polyxena grófnőt (1850–1939) vette feleségül, és szintén országgyűlési képviselő volt.

Kis túlzással tehát azt állíthatnánk, hogy a törvényhatóságok élén egymás között házasodó családok szorosan összefonódó csoportja állt. Ha ez csak részben is igaz, mindenképpen szembeötlő a rokonsági kapcsolatok nagy szerepe.

Fontos volna vizsgálni a főtisztek társadalmi, gazdasági, kulturális szerepvállalását is, hogy mennyire volt „multipozicionális” a politikai elit. Egyelőre azonban az adatgyűjtés nem teljes, ezért csak az *egyházi pozíciókra* térek ki röviden. Erdélyben hagyományosan a legmagasabb pozíciót betöltő személyek voltak a felekezetek főgondnoki is, ezért nem meglepő, hogy a vizsgált személyek között is több ilyen találunk. Tulajdonképpen majdnem mindegyikük betöltött ilyen funkciót is, ezért csak a legfontosabbakat említem meg. Jósika Lajos az erdélyi római katolikus Státus világi elnöke volt. Kun Kocsárd előbb a Hunyad-Zaránd megyei református egyházmegye, később az erdélyi református egyházkerület főgondnoka, a szászvárosi református kollégium főgondnoka és mecénása. Daniel Gábor az erdélyi unitárius egyház főgondnoka volt, és ebbeli minőségében a főrendiháznak is tagja. Ládayról tudjuk, hogy vagyonát a balázsfalvi görög katolikus konzisztóriumra hagyta ösztöndíjak és a román iskolák segítése céljából.

*

Összegzőképpen megállapíthatjuk, hogy 1867 nem jelentett korszakhatárt a közigazgatási elit történetében, az 1848 előtti elitnek sikerült átmentenie magát, inkább csak a liberális tábor térnyerése figyelhető meg.⁴⁵ 1861-ben ők foglalták el a legtöbb főtiszti pozíciót, és 1866–67-ben ők kerültek ismét vissza a hatalomba. A képzettségnek még nem volt túl nagy szerepe, de úgy tűnik, aki közigazgatási vagy politikai – bár a kettőt még gyakorlatilag nem lehet szétválasztani – karriert képzelt el magának, elvégezte valamelyik neves erdélyi felekezeti középiskolát, és a marosvásárhelyi Királyi Táblán a joggyakorlat után letette az ügyvédi vizsgát.

A főtiszteket két nagy csoportra oszthatjuk. Egy részük – a szerényebb vagyonúak mind ide tartoztak – fokozatosan araszolt felfelé a számléltrán, és hosszabb közigazgatási gyakorlat után lett főtiszt. Általában ez volt jellemző a székely főkirálybírákra és néhány főispánra (például Pogány György). A hosszabb karriert is ők mondhatják magukénak, hiszen nekik – egzisztenciális kérdésről lévén szó – jobban kellett alkalmazkodniuk a politikai változásokhoz. A román főtisztek sajátos színfoltot képeznek. Ők vagy a neoabszolutizmus teremtettségeket, vagy az 1861-ben mutatkozó konjunktúrát kihasználva kerültek pozícióba. Ekkor ugyanis a nemzetiségek méltányos képviselete nevében a románok több fontos pozíciót is megszereztek. A kiegyezés után egy ideig még tekintettel voltak arra – legalább formálisan –, hogy tiszta nemzetiségi vidéken a főtisztek is az adott nemzetiség közül kerüljenek ki. A szász főtisztek ekkor még majdnem mind szászok voltak, a románok azon-

⁴⁵ Ezt az első szórványos megyei vizsgálatok is igazolják. Az elmúlt években Torda megyéről készült egy szakdolgozat, jómagam pedig most dolgozom fel az erdélyi megyék főbb hivatalviselőinek adatait.

ban már csak a két „román” vidék, Fogaras és Naszód főkapitányságát kapták meg. Tisza Kálmán hatalomra jutása és a közigazgatási reform nyomán aztán a két vidék megszűnt létezni, és Erdélyből eltűntek a román főtisztek is.

Az 1867-es garnitúrát erős lokális kötődés jellemezte, a főtisztek nagy többsége birtokai és családi kapcsolatai révén be volt ágyazódva az illető törvényhatóságba. Ha pedig nem, akkor általában a szomszédos törvényhatóságból került át, vagy pedig ott is rendelkezett családi kötődéssel. A főtisztek kivétel nélkül erdélyiek voltak, a családi összeköttetés szerepét pedig nem lehet eléggé hangsúlyozni a karrier szempontjából.

JUDIT PÁL

Transylvanian Főispáns after the Compromise of 1867

The paper makes an attempt to answer the following questions. Did the Transylvanian Hungarian elite succeed in surviving the changes that came about after 1848? To what extent could they adapt to the new system after the Compromise? From what ranks were *főispáns* elected after 1867? Can we still observe the dominance of aristocracy in their ranks? How a typical *főispán* career did look like? And last but not least: to what extent were *főispáns* locals, i.e. connected to the municipality?

It is concluded that 1867 was not a watershed in the history of the Hungarian administrative elite as the pre-1848 elite did manage to preserve itself, with the liberal camp gaining more ground. In 1861, the majority of officers were members of the latter who rose to power again in 1867. Qualification was not a requirement for promotion, but those who dreamed of an administrative or political career (even though the two was practically inseparable) usually enrolled to some respected religious grammar school and after vocational training at the Royal Court at Marosvásárhely they got hold of a lawyer's degree.

The officers can be divided into two main groups: the members of the first one (the less wealthy all belong here) gradually rose in the hierarchy and became officers after a longer administrative training. As this is how they made their living, they also tended to have a longer career and they needed to better adapt to political changes.

The 1867 gang had strong local bonds, the majority of officers being embedded in the given municipalities through their estates and family ties. Or if not that, they came usually from the neighboring municipalities or had family ties there as well. All the officers were, without exception, Transylvanians. The role of family connections cannot be overemphasized when it came to career at the time.